

JÖVEVÉNYSZÓK A SZUAHÉLI NYELVBEN

A kelet-afrikai partvidék erőteljes európai gyarmatosításának kezdete, lényegében a 19. század második fele óta széleskörűen elterjedt az az előítélet, amely szerint a térség legfontosabb (*lingua franca*-típusú) közvetítőnyelve, a szuahéli nem egyéb, mint az arab nyelv csökkent értékű, kevert és hiányos grammatikájú változata. Amellett, hogy a szuahéli nyelvben, legalábbis annak korabeli, legelterjedtebb nyelvjárásaiban valóban meglehetősen nagy számban fordulnak elő arab eredetű lexikális elemek (arányuk 20–25 %), a fenti vélekedésnek e nyelvészeti megfontoláson túl fontos politikai és bizonyos pszicholingvisztikai okai is vannak.

A politikai okok hátterében főként a történelem és írásbeliség nélküli Fekete-Afrika Európában hosszú ideig divatos koncepciója rejlett, amely kézenfekvő ideológiát jelentett a gyarmatosító hatalmak számára a fekete-afrikai népek minden téren való alávetettségének megteremtéséhez és konzerválásához. Másfelől, az idegen hódítókkal szükségszerűen érintkező helybéli elit képviselői maguk is előszeretettel domborították ki „arabos műveltségüket”, ezzel próbálván szert tenni némi plusz tekintélyre és elismertségre. Gondoljunk ezzel kapcsolatban a legtöbb európai nép „latinos műveltségű” rétegeinek vagy csoportjainak hasonló viselkedésére és törekvéseire.

Ugyanakkor számos bantu nyelv alapszókészletének glottokronológiai vizsgálata¹ során nyilvánvalóvá vált, hogy a szuahéliben ez a bázisszóincs (a különböző dialektusok esetében némiképp eltérő mértékben) 44–48 százalékban bantu szótöveket tartalmaz, ami az arab befolyás által nem érintett, egyéb bantu nyelvekhez viszonyítva is igen magas arány. Másrészt törvényszerű, hogy egy olyan, sok tekintetben nyitott kultúrában, amilyen a szuahéli is, az alapszókészleten kívül speciális nyelvi rétegek (pl. a kereskedelem, a politika, a gazdaság, a vallás stb. terminológiái) csaknem szabadon, különösebb korlátok nélkül gyarapodhatnak idegen elemekkel.

Ebből következik, hogy a mai szuahéli köznyelv megközelítőleg 30–35 százaléknyi jövevényszót és idegen szót tartalmaz. Ezen belül az arab eredetű lexikális elemek aránya körülbelül 20–25 százalékot tesz ki – a teljes szókészlethez képest. A legtöbb agglutináló nyelvhez hasonlóan, a szuahéli is rövid időn belül asszimilálja a szóincsébe bekeverülő, más nyelvekből származó szavakat, s ezért az első tekintetre

---

¹ A nyelvrokonság mértéke megállapításának egyik eszköze. Az alapszókészlet kronológiai értékelésének módszere, amely szerint 1000 év kb. 20 százaléknyi változást jelent.

nyilvánvalóan idegen és akként is „viselkedő” elemek száma a szókészletben viszonylag csekély.

Arab hatás

1.1. A kelet-afrikai partvidék, amely időszámításunk első századaitól kezdve az Afrika, Arábia, Perzsia, India (majd az első ezredfordulótól a Távols-Kelet) között létrejött kereskedelmi kapcsolatrendszer „legfiatalabb” láncszeme – részben lakosságának konglomerátum-jellegénél fogva –, korábbi társadalmi–kulturális hagyományok híján az említett interkontinentális térség többi szubrégiójához képest jóval fogékonyabb a tengerentúli kulturális, s azokon keresztül a nyelvi hatásokkal szemben. A térség elemei közötti kapcsolatok az ókorban még csupán szórványosak voltak, és a klasszikus források² is mindössze a kor szemszögéből fontosabb, főként kereskedelmi és földrajzi ismeretekre szorítkoznak. Ezek alapján csupán sejthetjük, hogy a (feltehetően Nyugat-Afrikából időszámításunk kezdete előtt nem sokkal induló) nagy bantu expanzió első hullámai már abban az időben elérhették az Indiai óceán partvidékét, és a korán ismertté vált helynevekből (pl. Punt, Mogadisho stb.) következtethetünk arra, hogy a negrid népek fokozatosan rátelepedtek az egész Északkelet-Afrikában valószínűleg őshonos *koihszan* lakosságra, és megkezdték annak alapvetően déli irányba mutató visszaszorítását.

1.2. Az iszlám megszületését követően igen korán (már Kr.u. a 7–9. században) erőteljesebbé vált az arab jelenlét, amelynek akkori nyelvi hatását joggal föltételezhetjük, de bizonyítani (pl. a legkorábbi időkből másolatokban fennmaradt írásos emlékek filológiai rekonstrukciós vizsgálatának segítségével) csak a 14–15. századtól tudjuk többé-kevésbé meggyőzően. Az ekkoriban keletkezett, legrégebb szuahéli városállamok (Pate, Amu, Malindi, Mombasa, Kilwa) életében már meghatározó szerepet játszott az új vallás és annak nyelve, az arab. A 16. sz. elejéig erőteljes ütemben folytatódik az iszlám terjedése, a városi elit pedig „szociálisan arabizálódik”. Ez nem jelenti az arab etnikum átfogó dominanciáját, másrészt viszont ettől fogva, kb. a 19–20. sz. fordulójáig, a társadalom legfelső rétegének képviselőit a *waarabu* = ‘arabok’ elnevezéssel illették. Ezzel szemben a népesség egésze (amelybe természetesen ez a réteg is beletartozik) *waswahili* = ‘partvidékiek’ általános meghatározása a „valódi araboktól” való megkülönböztetést is szolgálja.

1.3. A 16. sz. elején Kelet-Afrikában megjelenő és gyorsan teret hódító portugálok részleges és időleges uralma³ egyrészt pangást idéz elő

² Herodotosz, Sztrabón, „Periplusz” irodalom, egyiptomi, latin és korai arab források.

³ Csak a számukra kereskedelmi-stratégiai szempontból fontosabb partvidéki városokat szállták meg rövidebb-hosszabb ideig.

a szuahéli kultúra fejlődésében, másrészt szélesebbre nyitja a perzsa és – kisebb mértékben – indiai etnikai, nyelvi és kulturális elemek behatolásának útját. A nyelvi kölcsönzések alapvetően kétféle módon: közvetlen kapcsolatok által, valamint arab és portugál közvetítéssel vertek gyökeret a szuahéli nyelvben. Az Arábia déli részén uralkodó államok, a perzsa és az Indiában viszonylag korán iszlamizálódott urdu központok jelentős hatással voltak egymás fejlődésére, és olyan, a kelet-afrikai kultúrával szemben egységesebb ötvözetet hoztak létre, amelynek a szuahéli kultúrában is meghonosodó elemeit gyakran elég nehéz elhatárolnunk egymástól.

1.4. A helyenként mintegy 150 évig tartó, meghatározó jelentőségű portugál jelenlétet követően, a 17–19. század első fele során újabb arab hullám érte el Kelet-Afrikát. Az északi Amu és Pate vidékéről a szuahéli kultúra súlypontja a Mrima partvidékre tevődött át, amelynek központjává Mombasa vált. Számottevő gazdasági-kereskedelmi föllendülés következett be, amely mellett tovább folytatódott a szuahéli érdekszféra további, déli irányba történő elmozdulása. Eközben végbement a szuahéli nyelv első, nagyobb régióra kiterjedő konszolidációja, megjelentek a legkorábbi, hitelesnek tekinthető másolatokban máig fennmaradt, nagyobb terjedelmű írott források, kibontakozott a népi epikus hagyományokból is táplálkozó szerzői, szuahéli nyelvű lírai költészet. Ennek szókészlete, meglepő módon, a várhatónál csekélyebb arab befolyásról tanúskodik.⁴

1.5. A szuahéli nyelvet ért arab hatás utolsó, máig ható és legerőteljesebb hulláma a 19. sz. közepén kezdődött, amikor az omani Seyyid szultáni dinasztia kiemelkedő képviselője, Seyyid Said 1841-ben (mátsutt: 1832-ben) Zanzibárba tette át székhelyét. Ez tükröződik a mai szuahéli köznyelv (*lugha ya taifa* = 'nemzeti nyelv') alapját képező két legfontosabb rétegnyelvi képlet, az ún. „kormányzati nyelv (*Kiswahili cha serikali*) és az irodalmi vagy „tisztá” szuahéli (*Kiswahili safi*) szókészletében is. Sajátos helyet foglal el ezen a palettán az utóbbi években örvendetesen kiterébélyesedett sajtó, a mind nagyobb számban (és példányszámban) megjelenő újságok és folyóiratok nyelvezete. Ebben a régóta hagyományosnak tekinthető arab vagy arab eredetű klisék mellett számottevő szerep jut az angol jövevényszavaknak is.⁵

1.6. A függetlenség elnyerése utáni nemzetépítés folyamatában (főként Kenyában és Tanzániában) meghatározó szerepet játszó szuahéli nyelv jelenkori fejlődésének legszembeötlőbb jelensége a két síkon egyszerre jelentkező nyelvi purizmus, amelyet tudatos nyelvújítási törekvések is színeznek. E nyelvújítás szellemében egyes kulturális és oktatási intézmények és azok specializált orgánumi programszerűen fog-

⁴ Ennek egyik valószínű oka a korai költészet erőteljes kötődése a helyi folklórhoz. Az arab hatás ezért főként a fordított epikus költeményekben érvényesül.

⁵ A grammatikai függőség fől számolása óta ezek aránya érezhetően csökkent.

lalkoznak az idegen eredetű lexikális elemek bantu szótövekkel illetve szerkezetekkel történő helyettesítésével, kiváltásával. Ezzel párhuzamosan pedig tudatosan folyik a szuahélihez az idők során alkalmazkodott arab eredetű szavak sajátos „visszaarabosítása”. Az utóbbi jelenség egyik legszembeötlőbb megnyilvánulása a mássalhangzóra végződő tövekhez hozzáillesztett, szuahélire oly jellemző végvokálisok „lenyesegetése”. (Például: szuahéli *elfu* → *elf* = ‘ezer’, *maalumu* → *maalum* = ‘különleges’, ‘speciális’ stb.).

Néhány arab eredetű jövevényszó,
műveltségi kategóriák szerint

Vallás: *afu* – (isteni) kegyelem, *ahera* – túlvilág, *amani* – hisz (vallási), *badiri* – égi jel, *baraka* – áldás, *buhuri* – tömjén, *dhambi* – vétek, bűn, *dhehebu* – tan, szekta, *dhikiri* – dicséri Istent, *dini* – hit (vallásos), *edaha* – áldozás, *farqdi* – parancsolat, *furkani* – szentírás, *gharika* – vízözön, *ghofira* – bűnbocsánat, *hadaa* – kísértés, *haji* – zarándoklat, *hatibu* – prédikátor, *hifadhi* – megváltás, *ibilisi* – ördög, *Injili* – evangélium, Újszövetség, *kaburi* – sír/hely, *kanisa* – templom (keresztény és muzulmán egyaránt), *kanuni* – kánon/jog, *malakia* – angyal, *mnara* – minaret, torony, *Mola* – Mindenható, *msalaba* – kereszt, *msikiti* – mecset, *nabii* – próféta, *raghibu* – kísért, *rehema* – kegyelem, malaszt, *roho* – lélek, *safina (ya Nuhu)* – Noé bárkája, *sala* – ima, *saumu* – bőjt, *shetani* – sátán, *takatifu* – szent stb.

Politika: *adhama* – hatalom; *ahadi* – szerződés, megállapodás (köznyelvi: ígélet), *amani* – béke, *amri* – parancs, rendelet, *daraka* – megbízatás, jogkör, *dhamana* – mandátum, *diwani* – tanács, tanácsos, *enzi* – hatalom, fölhatalmaz, *fetwa* – döntés, határozat, rendelet, *ghairi* – fölülvizsgál, *ghasia* – fölkelés, lázadás, *hadhara* – gyűlés, testület, *hafla* – ceremónia, *haki* – jog, követelmény, *hakimu* – bíró, *halali* – törvényes, hivatalos, *halifa* – helytartó, *hatibu* – szóvivő, *hubiri* – közleményt kiad, *itifaki* – akta, jegyzőkönyv, *jamhuri* – köztársaság, *jeshi* – hadsereg, *jukumu* – felelősség, garancia, *hotuba* – beszéd, szónoklat, *malkia* – királynő, *mamlaka* – hatalom, *raia* – /állam/polgár, *rais/i/* – /állam/ elnök, *serikali* – kormány/zat/, *sheria* – törvény, *siasa* – politika, *tawala* – kormányoz, uralkodik, *waziri* – miniszter, *wizara* – minisztérium stb.

Gazdaság, kereskedelem: *adidi* – számláz, *ajari* – túlóra, túlmunka, *akiba* – készlet, tartalék, *bafuta* – batiszt (perzsa és indiai eredet sem kizárt), *bei* – ár, érték, *bidhaa* – áru, *bure* – ingyen, *biashara* – kereskedelem, *dhahabu* – arany, *faida* – haszon, nyereség, *fedha* – ezüst, pénz, *fidia* – kárpótlás, *forodha* – vám/hivatal/, *ghala* – raktár, *ghali* – drága, *hesabu* – számol, *hati* – számla, *hisa* – részvény,

kabidhi – felhatalmaz, meghatalmaz, megbíz, *kadiri* – /föl/becsül, *kodi* – adó, *kubaliano* – megállapodás, *laki* – százezer, *lukuma* – korrupció, *madiri* – ásványkincs, *mali* – tulajdon, vagyon, *mizani* – mérleg, *nafaka* – gabona, *nafuu* – haszon, *nishati* – energia, *orodha* – jegyzék, leltár, *rahisi* – olcsó, *shaba* – réz, *soko* – piac, *taflisi* – csőd, *tajiri* – gazdag, *takwimu* – számvitel, naptár, *thamani* – érték, *waraka* – számla, váltó, *zabuni* – árajánlat.

Kultúra, tudomány: *adibu* – oktat, nevel, *alifu* – /könyvet/ ír, *barua* – levél, dokumentum, *burudani* – szórakozás, *buruhani* – érv/elés/, *busara* – bölcsesség, *daftari* – füzet, napló, *dhahania* – absztrakció, *dhati* – lényeg, *dhana* – gondolat, vélemény, *dibaji* – előszó, *diwani* – költői életmű, *elimu* – műveltség, tudomány, *fahamu* – /meg/ért, ismer, *falaki* – csillagászat, *fasaha* – ékesszólás, *fasihi* – irodalom, *fasiri* – /meg/magyaráz, /le/fordít, *fikira* – eszme, gondolat, *gilidi* – /könyvet/ beköt, *hadithi* – elbeszélés, történet, *hati* – bizonyítvány, igazolás, oklevél, *hekima* – bölcsesség, *hisabati* – számtan, matematika, *idara* – intézmény, tanszék, részleg, *insha* – fogalmazás, írásmű, *istiara* – metafora, *jalada* – könyvborító, *jaziba* – ihlet, *jaribio* – kísérlet, *kalamu* – író toll, *kamusi* – szótár, *karatasi* – papír, *kitabu* – könyv, *lugha* – nyelv, *lahaja* – dialektus, nyelvjárás, *maana* – jelentés, értelem, *makala* – cikk, tanulmány, *mkalimani* – tolmács, *mswada* – kézirat, *mtaalamu* – tudós, *mufti* – mester, professzor, *mwalimu* – tanító, *nakala* – másolat, példány, *riwaya* – regény, *sarufi* – nyelvtan, *sanaa* – művészet, *sanamu* – szobor, *sataranji* – sakk/játék/, *shairi* – vers, *taaluma* – tan, eszme, *tamthilia* – dráma, színmű, *taratibu* – terv, *utenzi* – elbeszélő költemény, *waraka* – följegyzés, jegyzet, *warsha* – konferencia stb.

Egyéb: *afadhali* – jobb /valaminél/, *aidha* – azután, *badala* – csere, helyett/es/, *bado* – még /még nem/, *barafu* – jég, *baraka* – áldás, *bibi* – hölgy, nagymama, *binafsi* – személy/es/en/, *dhiki* – szenvedés, *dhoruba* – vihar, zivatar, *fadhili* – jótétemény, *faragha* – titok/ban/, *farasi* – ló, *fedheha* – szégyen, *fitina* – veszekedés, *gadimu* – /meg/támaszt, *ghadhahu* – düh, harag, *ghilibu* – becsap, *giligilani* – koriander, *gubu* – izgalom, *haja* – szükség/let/, *heri* – boldogság, öröm, *hewa* – levegő, *huru* – szabad, *idhika* – izgul, *jaribu* – próbál, /meg/kísérel, *kabisa* – teljesen, nagyon, *kabla* – előtt, *katibu* – titkár, *ladha* – aroma, íz, *lulu* – igazgyöngy, *maskini* – szegény, *mithaki* – szilárd, tartós, *muhula* – hátaridó, *nadhari* – nézet, vélemény, *nawiri* – fénylik, *nuru* – fény, világosság, *pilipili* – bors, paprika, *raha* – nyugalom, *ramani* – térkép, *rangi* – szín, *rejea* – visszatér, *risasi* – ólom, puszkagolyó, *robo* – negyed, *rutuba* – nedvesség, *sabuni* – szappan, *saruji* – cement, *shukuru* – /meg/köszön, *sibu* – elkésért, *silaha* – fegyver, *siri* – titok, *suala* – kérdés, *tabasamu* – mosoly/og/, *tabia* – természet, jellem, szokás, *tatai* –

agyafúrt, ravasz, *theluji* – hó, *tibu* – gyógyít, *tofauti* – különbség, *tufani* – szélvihar, tornádó, *udhi* – zaklat, *udhuru* – megbocsátás, *uzulu* – elbocsát, levált, megdönt, *wahi* – megelőz, *wakati* – idő, *watani* – haza, hon, szülőföld, *wilaya* – járás, kerület, *yahudi* – zsidó, *zabibu* – szőlő, *zahanati* – kórház, *zamu* – sor, váltás, *zeituni* – olajbogyó, *zuru* – fölkeres, meglátogat stb.

Perzsa hatás

2.1. A perzsa jövevénytörzsek (amely a szuahéli szókészlet mintegy 5–6 százalékát teszi ki) kétféle módon: egyrészt közvetlen érintkezés által, másrészt arab közvetítéssel került a szuahéli nyelvbe. A Perzsiához fűződő történelmi kapcsolatok is tekintélyes múltra tekintenek vissza, azonban az a tény, hogy Mombasától északra emlékeik csupán elvétve fordulnak elő (pl. Liongo Fumo patei epikus hős vélt shirazi származása esetében), az arab hatásnál későbbi megjelenésük mellett szól. Lényegében nem, vagy alig érintik a szuahéli kultúra legrégebbi, északi központját. (A legendás Shungwaya őshaza máig tisztázatlan kérdés, amely – többek között – a shirazi eredetre való utalásokat is tartalmazza, itt nem taglalhatjuk bővebben). A Mrima partvidéken viszont már jelentős emlékekkel találkozhatunk, mind az anyagi kultúra (pl. fajansz, fémtárgyak), mind pedig a nyelv világában. A perzsa befolyás legkoncentráltabban mégis Zanzibár városában (és részben a sziget egyéb településeiben) érvényesült. Itt még a bevándorlásnak is máig ható emlékeivel, maradványaival találkozhatunk.

2.2. A legszorosabb kereskedelmi és kulturális kapcsolatok sajátos módon nem a Perzsa-öböl partvidékének településeivel, hanem a szárazföldi fekvésű ősi kulturális és gazdasági központ, Shiraz környékével alakultak ki. Ebben föltehetően az utóbbinak az Indiával folyhatott kontinentális karavánkereskedelemben játszott kiemelkedő szerepe lehetett a meghatározó tényező. A perzsa hatás jelentőségét bizonyítja, hogy Zanzibárban az Afro Shirazi Párt egészen az 1970-es évek elejéig számottevő politikai tényezőként maradt fenn.⁶ Ez természetesen nem valamiféle nemzeti perzsa párt volt, csupán az eredetmítosz politikai lecsapódása. Másrészt ez a viszonyrendszer, a köztudatban élő intenzitását tekintve, már a 19. sz. közepétől (az ománi szultáni udvar Zanzibárba telepítésétől) kezdve gyengülni kezdett, jelentősége a partvidéken erősen csökkent, s maga a jelenség fokozatosan a szigetekre (Zanzibár és Pemba) szorult vissza.

2.3. A mai szuahéli nyelvben előforduló perzsa jövevénytörzsek túlnyomó része a fentieknek megfelelően elsősorban a zanzibári kiunguja

⁶ Az egypártrendszer bevezetésekor (1974) beleolvadt a deklaráltan szocialista jellegű baloldali Forradalmi Pártba (Chama cha Mapinduzi).

dialektusból származott át a többi, földrajzilag központi helyet elfoglaló szuahéli nyelvjárásba (pl. *kimrima*, *kihadimu*, *kirufiji*), míg az ekkor már peremvidékieknek számító *kiamu* és az eleve perifériális, kongó mendencei *kingwana* ill. a Komor-szigeteki *kingazija* nyelvjárásokban csupán halvány nyomokban mutatható ki perzsa lexikális befolyás.

Néhány perzsa jövevényszó,
az arabokéhoz hasonló bontásban

Vallás: *firdausi* – mennyország, paradicsom, édenkert.

Politika, társadalom: *beramu* – zászló, *boma* – erőd, központ, *jemadari* – hadvezér, tábormok (indiai eredetű is lehet), *jukumu* – felelősség.

Gazdaság, kereskedelem: *almaria* – hímzés, *batufa* – batiszt (arab vagy indiai eredetű is lehet), *baruti* – puska, *chai* – tea (kínai szó, amely indiai közvetítéssel is eljuthatott Kelet-Afrikába), *cherehani* – varrógép, *cherebi* – köszörűkő, *dalasini* – fahéj, *demani* – széloldal (hajózási szakszó), az augusztustól novemberig tartó évszak elnevezése, *feleji* – rideg acél, *kapani* – rugós függőmérleg, *karakana* – műhely, *kashaba* – nádcukor, *nokoa* – szolga, béres, *pilipili* – bors, paprika (arab közvetítéssel), *puleki* – filigrán (ötvöstechnika), *randa* – gyalu, *seremala* – ács, asztalos, *shisha* – homokóra, *shusa* – salétrom, *siki* – ecet, *teli* – díszes hímzés, sallang, sújtás, zsinórzat stb.

Kultúra, tudomány: *bahasa* – boríték (török eredetű is lehet), *darubini* – távcső, mikroszkóp, *lakiri* – pecsétviasz stb.

Egyéb: *almari* – komód (indiai eredetű is lehet), *amari* – horgonylánc, *balungi* – citrancs, grapefruit, *barafu* – jég (arab közvetítéssel), *bara* – kontinens, szárazföld (arab közvetítéssel), *bareu* – kátrány, szurok, *bilauri* – üveg, pohár, *bilangani* (*biringanya*) – tojásgyümölcs (padlizsán, törökparadicsom), *birinzi* – fűszeres piláf, fűszerkeverék, *busu* – csók, *dimu* – citrom, *dirisha* – ablak, *dusumali* – női turbán, *feruzi* – türkiz, *kaki* – rizslepény, *kima* – darálthús, vagdalthús, *koshi* – papucs, *kubaza* – /föl/dagad, *nanasi* – ananász, (indiai eredetű is lehet), *pilao* – piláf, rizseshús, *pochi* – karperec, *ramsa* – vigalom, mulató/hely/, *roshani* – erkély, tornác, *tandu* – százlábú, *towasbi* – eunuch stb.

Indiai jövevényszókészlet

3.1. Az indiai eredetű nyelvi elemek különböző korokban, számos forrásból és változatos utakon jutottak el a szuahéli nyelv szókészletébe. A legkorábbi közvetlen kapcsolatok a 15. századból mutathatók ki Ke-